

1992. – 112 с. 35. Зуляк І. Діяльність "Просвіти" у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль, 2005. – 964 с. 36. Українські вісті – 1938. – № 197 (6.09). 37. Древніцький Ю. Володимир Старосольський громадсько-політична та наукова діяльність / Ю. Древніцький. – Тернопіль, 2012. – 303 с.

Татьяна Савенко

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЛЕНОВ НТШ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В публикации рассмотрены важнейшие направления научной работы НТШ в межвоенный период.

Ключевые слова: общее собрание, Главная управа, устав, научная работа, конгресс.

Tetyana Savenko

INTERNATIONAL ACTIVITIES OF MEMBERS SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN THE INTERWAR PERIOD

The publication is considered the most important scientific work Shevchenko Scientific Society in the interwar period.

Key words: general meeting, General Council, charter, scientific work, congress.

УДК 94(477)

Ольга Придибайло

СТАНОВИЩЕ ЦИГАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 20–30-ТІ РР. ХХ СТ.

У 20–30-ті рр. ХХ ст. актуальною проблемою для СРСР стало залучення циганського етносу на території України до "соціалістичного" способу життя чи хоча б до усталених форм суспільного устрою цього часу. Циганська національна меншина становила нечисленну групу населення, що вела кочовий спосіб життя. І саме він викликав численні втручання у традиційний уклад життя з боку радянського державного апарату, що особливого успіху не мало. Незважаючи на створення колгоспів, артілей, заборони торгової діяльності, включити цю національну меншину до штучно створюваного радянського народу не вдалося.

Ключові слова: циганська національна меншина, соціалістичне будівництво, репресії, радянська Україна, традиційний уклад.

Україна – багатонаціональна держава, якій у спадок від СРСР дісталася проблема єдиного радянського народу, яка для розв'язання потребує самоідентифікації громадян різних національностей, а завданням державного апарату є забезпечення їх інтересів та сприяння розвитку на економічному та культурному рівнях. Потреба у гармонізації стосунків з національними меншинами у сучасній Україні, консолідація української нації, уникнення етнічних конфліктів та виховання толерантного ставлення до різних етнічних груп вимагає врахування переваг та прорахунків взаємовідносин радянської влади та нацменшин. З давніх-давен на території України проживала значна кількість представників різних національних меншин. Деякі з них компактно мешкали тут упродовж кількох століть, як, наприклад, греки та поляки, а деякі – проживали набагато менше та були розселені дисперсно.

Цигани мешкають на теренах України декілька століть і за цей час вони стали невід'ємною частиною української історії, культури та побуту. Проте до сфери інтересів науковців вони потрапляли не дуже часто, а якщо й ставали об'єктами наукового дослідження, то переважно з етнографічної чи фольклорної точки зору. Деякі аспекти історичного розвитку циган ХХ ст. розкриті у працях Я. Романі [1], наукових розвідках І. Миговича й М. Макари [2], Н. Зіневич [3], Н. Деметер [4], О. Белікова [5]. Але більшість існуючих робіт мали не історичну, а етнографічну, соціологічну спрямованість або присвячувалися циганам Східної Європи чи СРСР загалом, а не власне Україні.

Важливу роль для розробки національної політики держави має облік чисельності населення, встановлення його кількості відповідними органами. У 20–30-ті рр. ХХ ст. за станом національного складу населення України слідували такі державні органи, як Центральне статистичне управління УСРР, Наркомат освіти, Інститут демографії, Відділ національних меншостей Наркомату внутрішніх справ тощо. Їх представники стикалися із низкою труднощів при проведенні демографічних обстежень – відсутністю досвіду, браком кваліфікованих кадрів, територіальною віддаленістю населених пунктів. Це стосувалося й циганського населення, здебільшого через їх кочовий спосіб життя [6, арк. 16].

Громадянська війна та революція 1917–1920 рр. суттєво вплинули на чисельність і розселення циганського населення в Україні. Згідно з підрахунками О. Белікова, кількість циган на території УСРР в 20–30-ті роки складала близько 60 тис. осіб. У той же час згідно з даними перепису 1926 р., їх кількість складала 13 578 осіб. Різницю у цифрах можна пояснити тим, що кочовий народ важко піддавався статистичним підрахункам. Події 1917 року зруйнували традиційну структуру життя циган та погіршили їх матеріальне становище. Радянська влада у 20–30-х рр. здійснила комплекс заходів щодо них: створено дев'ять циганських колгоспів, діяли промислові артілі, відбувалися спроби переходу від кочового до осілого способу життя й залучення до систематичної освіти. Водночас існували й негативні явища: примусовий характер переходу до осілості, репресії, згортання наприкінці 30-х рр. політики сприяння культурно-національному розвитку циган [7, с. 178].

Циганська нацменшина відрізнялася від усіх інших передусім своїм способом життя. На думку деяких дослідників, ідеї соціалізму якнайбільше відповідали обшинному устрою табору і ці зміни пішли циганам на благо [8, с. 197]. Проте радянські джерела того часу заперечували цей факт: "Заняття, побут, спосіб життя циган знаходяться у повному протиріччі з основами нашого соціалістичного суспільства. Експлуататорський та спекулятивний устрій при цараті був більш сприятливим для діяльності циган. Хоча революція принесла циганам покращення їх правового стану, але вона боляче вдарила по джерелах їх існування..." [9, с. 1]. Ще у 20-х роках можна бачити багато заможних циган, що жили "наче справжні купці", мали наймитів. Коли підсилювалися заходи боротьби з приватною торгівлею, їм залишилося лише посередництво між покупцем і продавцем коней [10, с. 21].

У ході процесів переселення 20–30-х рр. ХХ ст. владою зроблено спроби переселити частину циган. Так, Центральна комісія у справах національних меншостей (далі – ЦКНМ), Наркомат землеробства та праці, згідно з постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 23 лютого 1927 р. "Про заходи щодо сприяння переходу кочуючих циган до трудового осілого стану життя" провели заходи щодо землевпорядження циганського населення. Широко розрекламована переселенська кампанія та заклики "переходити на землю" дали певні результати. Частина циганського населення, у першу чергу того, що мешкало у містечках та вело напівосілий спосіб життя, почало переходити до землеробської праці. Згідно з матеріалами ВУЦВК "Переселення й розселення нацменшостей" (1928 р.), понад 700 родин циган з Артемівської, Вінницької, Київської, Кременчуцької, Прилуцької, Старобільської та інших округ підтримали перехід до землеробства. У цьому ж році у Мелітопольській та Херсонській округах для переселення циган відведено понад 100 ділянок земельних угідь. Для переселенців надавалися пільги: підвищення кредитів, зменшення мінімальної кількості працездатних членів у родинах переселенців з п'яти до трьох або навіть двох осіб тощо. Незважаючи на те, що у 1927 р. прийнято постанову ВУЦВК СРСР про сприяння переходу циган-кочівників до осілості [11, арк. 128], ці адміністративні заходи влади не мали значних успіхів. Осілі цигани говорили про кочових: "Темний народ. Вони нас осілих не люблять. Коли ми їх зовемо на землю, вони не вірять, сміються, деякі кричать: Собаці сіна дати хочуть" [12]. У 1928 р. сільськогосподарський колектив створили 10 родин під Запоріжжям (55 осіб), їм надано 196 га землі [13]. На 1 січня 1930 р. в Україні існувало 9 циганських колгоспів, які об'єднали 173 родини: у Мелітопольському окрузі – 3, Криворізькому – 2, Херсонському, Першотравнему, Маріупольському – по 1 [14, арк. 2–7]. У січні 1931 р. створено циганський колгосп "Трудовий нацмен" на Правобережжі. У 1935–1937 рр. в с. Юленці на Київщині – колгосп ім. П. Постишева [15, с. 66]. Проте більшість циган не мала сільськогосподарських навичок, про що свідчить розповідь цигана І. Пихви про надання у 1928 р. циганам землі коло села Пантаївки: "Почали обробляти поле, поробили днів два. Робить нічого не вміють. Вийшли в поле і співають і танцюють, а робити не хочуть... Тих, що вміють робити на землі, як селяни, не багато, цигани розійшлися" [16, с. 53].

У зв'язку з цим перехід до осілого життя у циган усе більше затягувався. З метою полегшити цієї проблеми підвищено норму кредиту на будівництво до 500 крб. на господарство. Питання землевпорядження циганського населення та залучення його до хліборобської праці розглядалися на Всеукраїнській конференції трудящих циган, що відбулася у Харкові в листопаді 1929 р. Незважаючи на пільгові умови щодо землевпорядження, частина циганських родин покинула надані їм земельні угіддя й повернулася до "не виробничого" способу життя.

Згідно з даними ЦКНМ вже у 1927 р. цигани Запорізької [16, с. 53–54], Криворізької та Маріупольської округ одержали землю й почали працювати. Прилуцька окружна рада повідомила, що з 40 циганських родин зголосилися на переселення з метою зайнятися хліборобством 18 родин. У Вінницькій окрузі "все циганське населення безземельне й висловило бажання про переселення" [15, с. 67]. У доповідній записці на адресу ВУЦВК від 18 вересня 1929 р. про роботу серед циган Мелітопольщини відзначалося, що "у Мелітопольському окрузі є 204 циганські родини. В Якімовському районі було спочатку 62 родини, а потім лишилося 12. Дев'ять родин організували спілку обробки землі, три родини живуть індивідуально, а решта повернулася до Іванівського

району, де вони позасівали землю" [18, арк. 109]. Окрім того, зазначалося, що цигани живуть розпорощено, окремими родинами, їм бракує культурних сил [19]. У 1929 р. відбулися Всеукраїнська й місцеві конференції трудящих циган, на яких розроблялися заходи щодо заохочення циган до трудового осілого життя [20].

Зміни у господарюванні, що принесла колективізація, а також нестача металу та палива, перетворення колгоспних кузень на ремонтно-механічні майстерні, відсутність коней у селян, призвели до занепаду традиційних форм циганського господарства. Це спонукало кочових циган до пошуків інших джерел існування. У 1929 р. Сталінське окружне бюро національних меншин повідомляло, що циганського населення округу нараховувалося 420 осіб, які займалися торгівлею, не мали права голосувати й мешкали дуже розпорощено. Відомо, що 11 січня 1930 р. до Сталінської міськради звернулася група циган (30 родин) з проханням "виділити землю на пісках" [21, арк. 61].

Плинність циганських кадрів у колгоспах наприкінці 20 – початку 30-х рр. ХХ ст. була дуже висока. Влада переводила напівзруйновані циганські колгоспи до інших, нециганських колгоспів або організувала господарства з циган та татар, циган та українців. Це призводило лише до міжнаціональних чвар. Так, один із українських колгоспів, перед об'єднанням з циганським, висунув умови: щоб цигани не їздили на ярмарки; щоб до них не приїздили родичі; щоб цигани не влаштовували бійки [15, с. 288].

Колгоспна система не відповідала циганському устрою життя, передбачаючи насильне прикріплення до землі, позбавлення паспорта, заробітної платні у вигляді "трудоднів", високі натуральні податки, табірний термін за втечу або за невиконання завдання [22]. Преса того часу описує значний ентузіазм з боку циган: численні ходочки йшли до місцевих органів влади, на циганських зібраннях проголошували "Дайте землю!" [23]. Це пояснювалося тим, що цигани бажали отримати матеріальну допомогу. Як свідчить "Доповідь про переселення нацменшостей на Україні" 1928 р., норма кредитування циган складала 500 рублів на родину [24, арк. 2–7]. Після її отримання "колгоспники", зазвичай, зникали. Лише незначна частина циган робила дійсну спробу організувати життя на нових началах. Якщо у 1932 р. функціонувало лише 25 циганських колгоспів, то до 1938 р. створено вже 52. Проте загальна кількість колгоспників не перевищувала 5 % від загальної кількості циган. Разом з цим, влада констатувала, що "облік та звітність у циганських артілях пущені на самоплив", "готова продукція збувається у приватному порядку", "в артілях взагалі не ведеться політично-просвітня робота". Спроби виправити ці "недоліки" призводили до того, що артілі почали розпадатися [26].

У 1926 р. у Москві створена Всеросійська спілка циган. Метою якої було: об'єднання циган, захист їх інтересів, підвищення культурного рівня, взаємодопомога. [4, с. 205]. За планом роботи ЦКНМ при ВУЦВК України серед малочисельних національностей на 1926–1927 рр. передбачалося налагодити зв'язок із Всеросійською спілкою циган. Цигани в Україні поставилися з підозрою до цієї організації. Її емісари, відряджені в Україну, не знайшли спільної мови з місцевими циганами. Навіть дійшло до сутичок, після чого робота спілки в Україні припинилася [27, арк. 37].

Отож, основним прагненням радянської влади було залучення циган до осілого способу життя й землеробської праці. 1 жовтня 1926 р. прийнято постанову ЦВК СРСР "Про міри щодо сприяння переходу кочових циган до трудового осілого способу життя", за якою вони мали право на першочергове надання землі [6, с. 1]. Для виконання цих завдань запроваджувалися обліки циган, скликання циганських нарад, виокремлено основні напрямки залучення циган у "трудові процеси": сільське господарство, кустарні артілі, промисловість [7, арк. 37]. Спробою включити циганське населення до "соціалістичного" суспільства стала організація колгоспів серед них, починаючи з 20-х рр. Зокрема, у своїх спогадах партійний працівник І. Стріонов, згадував про один із них – "Нове життя" з Володарського району на Сталінщині. Колгосп складався з мешканців окраїни м. Володарськ – переведених на осілість циган. Головою колгоспу на зборах одногосно обрали "колишнього" барона табору. Об'єднання отримало від держави довготерміновий кредит для закупівлі коней, корів, сільськогосподарського реманенту. Та на відміну від оточуючого населення, цигани-колгоспники у вихідні дні не працювали ні за яких обставин, продовжували займатися торгівлею на ринку, ворожінням, жебрацтвом, а дорослі цигани міняли й навіть продавали колгоспних коней [9, с. 296].

Таким чином, на території України впродовж 1920–1930-х рр. проживали представники близько 60-ти офіційно визнаних вищим керівництвом держави народностей. За даними перепису 1926 р. на території сучасної України мешкало 28996540 осіб. На першому місці перебувала титульна нація – українці – 23218860 осіб, що становило 80,1 % загальної кількості населення республіки. А далі йшов перелік громадян інших національностей, що проживали на території УРСР – росіяни (2677166 осіб – 9,2 %), євреї (1574391 – 5,4 %), поляки (476435 – 1,6 %), у тому числі й цигани – 13578 осіб [10, с. 48].

Циганський етнос мав власні, розвинені віками традиції господарства, соціального укладу, навіть автентичні особливості побудови житла та ведення побуту. Цигани, як і євреї, не мали тяги до землеробства, проте компенсували це навичками торгівлі. Вони укладали шлюби і виховували дітей у цих традиціях. Усі різноманітності цієї народності радянська влада намагалася їх уніфікувати з метою зручного управління і керівництва. Звичайно, ці спроби не могли мати значного успіху, здійснювалися, як методами коренізації, так і примусу та насилля.

Список використаних джерел

1. Романі Я. Історія, культура, право / Я. Романі. – К., 1998. – 136 с. 2. Мигович І. І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І. І. Мигович, М. П. Макара. – Ужгород: Патент, 2001. – 160 с. 3. Зіневич Н. О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан / Н. О. Зіневич // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40–52. 4. Деметер Н. История цыган – новый взгляд / Н. Деметер, Н. Бессонов, В. Кутенков. – Воронеж: ИПФ "Воронеж", 2000. – 336 с. 5. Беліков О. В. Циганське населення України (XVI–XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Беліков. – Донецьк, 2003. – 231 с. 6. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 413, оп. 1, спр. 222, арк. 16. 7. Етнічний довідник: у 3-х ч. / [Голов. ред. В. Євтух та ін.; НАН України, Ін-т соціології]. – Ч. 2 – К., 1996. – 174 с. 8. Крестьянская правда (Луга). – 13 ноября 1928. 9. Баранников О. П. Українські цигани / О. П. Баранников. – К.: Всеукр. академія наук. Етнографічна комісія. Кабінет нацмен., 1931. – 57 с. 10. Известия ЦИК. – № 201. – 30 августа 1928. 11. Держархів Донецької області, ф. р 2, оп. 1, спр. 759, арк. 128. 12. Мар С. Цыганский узел / С. Мар // Красная газета. – № 23. – 24 августа 1928. 13. Цыганский колхоз // Экономическая жизнь. – 26 мая 1928. 14. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 413, оп. 1, спр. 527, арк. 2–7. 15. Іванеско М. І. Цигани України. У пошуках кращої долі. Іст. нарис / М. І. Іванеско // Відродження. – 1993. – № 12 (грудень). – С. 66–69. 16. Баранникова П. Українські цигани / П. Баранникова. – К., 1931. – 45 с. 17. Циган до плуга та верстату // Вісті ВУЦВК. – № 292. – 21 грудня 1928. 18. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 84, арк. 109. 19. Вісті ВЦУВК. – 18 вересня 1929. 20. Конференція трудящихся цыган // Коммунист. – 16 августа 1929. 21. Держархів Донецької області, ф. Р-2, оп. 1, спр. 1004, арк. 61. 22. Цыгане на земле // Харьковский пролетарий. – 29 августа 1928. 23. Цыгане сегодня // Огонек. – 1927. – № 33. 24. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 527, арк. 2–7. 25. Джеватов С. Цыгане и татары на производстве (Морзавод) // Маяк Коммуны (Севастополь). – 17 января 1928. 26. Держархів Донецької області, ф. р 279, оп. 1, спр. 759, арк. 37. 27. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека-комуніста / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – 332 с. 28. Якубова Л. Д. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу / Л. Д. Якубова. – К.: Інститут історії України, 2011. – 339 с.

Ольга Придибайло

ПОЛОЖЕНИЕ ЦЫГАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В 20–30-Е ГГ. XX ВЕКА

В 20–30-е гг. актуальной проблемой для Советского Союза стало привлечение цыганского этноса на территории Украины к "социалистическому" образу жизни или хотя бы устоявшимся формам общественного устройства того времени. Цыганское национальное меньшинство составляла немногочисленную группу населения, которая вела кочевой образ жизни. И именно он вызвал многочисленные вмешательства в традиционный уклад жизни со стороны советского государственного аппарата, которые особого успеха не имели. Несмотря на создание колхозов, артелей, запрета торговой деятельности, включить это национальное меньшинство в искусственно создаваемый советский народ не удалось.

Ключевые слова: цыганское национальное меньшинство, социалистическое строительство, репрессии, советская Украина, традиционный уклад.

Olga Prydybaylo

THE SITUATION OF THE GYPSY POPULATION IN UKRAINE (1920–1930)

The involvement of the Roma ethnic group in Ukraine to "socialist" way of life, or at least to the established social system of the time was the actual problem for the Soviet Union in 20–30s years of the XXth century. Gypsy minority group was of small amount of the population led a nomadic life. And it was he who caused numerous interventions in the traditional way of life of the Soviet state apparatus, which had little success. Despite the establishment of collective farms, cooperatives, trade bans activities that enable minority groups to artificially created by the Soviet people could not.

Key words: Gypsy minority, socialist construction, repression, Soviet Ukraine, the traditional way.